

KÖNYVISMERTETÉS

Digital diplomacy. The computer as a tool for the diplomatist? (Eds. Antonella Ambrosio–Sébastien Barret–Georg Vogeler.) Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2014. (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde 14.). 353 p., ISBN 978-3-412-22280-2.

Jelen kötet a nemzetközi összefogással és támogatással 2011. szeptember 29. és október 1. között Nápolyban megrendezett *Digital Diplomacy 2011. Tools for the Digital Diplomatist* című konferencián elhangzott előadások egy részének írásos változatait tartalmazza. Sem a konferencia, sem a kötet nem áll előzmény nélkül, hiszen egy korábbi konferencia előadásaiból 2009-ben, ugyancsak a Böhlau kiadónál megjelent már a témában egy tanulmánykötet, az *Archiv für Diplomatik* sorozat tizenkettedik köteteként (Digitale Diplomatik. Neue Technologien in der historischen Arbeit mit Urkunden. [Hrsg. v. Georg Vogeler.] Böhlau Verlag, Köln, 2009 [Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde 12.]). Jelen kötet lényegében véve ennek a folytatása.

A kötetben összesen 19 tanulmány olvasható angol, francia, német, olasz és spanyol nyelven. Az írások a kötet struktúráját felvázoló szerkesztői bevezető (9–14.) után három nagy fejezetre oszlanak. Az első a témával kapcsolatos technikai és elméleti modellekről szóló írásokat tartalmazza, a második szekcióban kaptak helyet az egyes konkrét (készülőben lévő vagy már megvalósult) adatbázisokat ismertető tanulmányok, míg a harmadik fejezet az oklevéltani kutatás során hasznosítható számítógépes eljárásokkal foglalkozó írásokat foglalja egységbe. A szerkesztők szándéka szerint ez a felosztás kiemeli bizonyos, a témát illetően felmerülő általános kérdéseket, mint a digitális oklevéltan műveléséhez szükséges informatikai-technikai tudás mértéke, az alkalmazott technikai megoldások, vagy éppen hogy mire tud választ adni egy adatbázis és mire nem. Terjedelmi okokból nincs lehetőség minden tanulmány ismertetésére, így jelen recenzió fejezeteként a három legmeghatározóbbnak ítélt írás bemutatására vállalkozik.

Az első tanulmány *Benoît-Michel Tock* írása (15–21.) a digitalizálás oklevéltanra gyakorolt „mágikus hatását” járja körbe: vitathatatlan, hogy a számítógépes eszközök olyan lehetőségeket nyitottak meg többek között az oklevéltan területén, amelyek korábban elképzelhetetlenek lettek volna. A különféle adatbázisok (Monasterium, Thesaurus Diplomaticus, Chartae Galliae, Württembergisches Urkundenbuch, Codice diplomatico della Lombardia medievale) áttekintése kapcsán röviden elemzi ezek egyik

legnagyobb előnyét, az eredeti iratanyaghoz való hozzáférést, amely ezáltal lehetővé teszi a régi, 19. században kiadott, szemléletükben sokszor már elavultnak számító (de újabb kiadás híján a mai napig használt) *chartulariumok* felülvizsgálását, korrigálását. Ennek ellenére a szerző szerint a papíralapú kritikai kiadásokra továbbra is szükség van, már csak a digitalizálással szemben felmerülő két nagy kihívás miatt is: egyfelől, egy már elkészült adatbázist gyakran sokkal költségesebb naprakészen tartani, mint egy teljesen újat létrehozni, másfelől továbbra sem lehetünk biztosak abban, hogy a ma létrehozott adatbázisok fél évszázad múltán is használhatóak lesznek, ellentétben a papíralapú kiadványokkal. Ugyanakkor, véli Tock, nem árt, ha egy modern kritikai kiadásnak a papíralapú mellett létezik online elérhető, elektronikus változata is. Emellett felveti egy „köztes” jellegű kiadvány lehetőségét, amely, bár tartalmazhat kritikai elemeket (például hely- és személynevek azonosítása), mégis bizonyos tekintetben lazább tudományos kritériumok mentén, egyszerűbb formában valósulna meg, ebből fakadóan kizárólag online felületen és egyfajta előfutárul vagy alapul szolgálhatna a sokszor hosszú évekip készülő kritikai kiadások számára.

A kötet harmadik, három szerző (*Francesca Capochiani, Chiara Leoni, Roberto Rosselli del Turco*) által írt tanulmányának (31–60.) célja annak bemutatása, milyen lehetőségei vannak egy egyéni kutatónak, vagy kisebb kutatócsoportnak egy adott dokumentum, vagy egy dokumentumtípus számítógépes feldolgozására, ha nyílt forráskódú (open source) eszközöket szeretne használni munkája során. A nyílt forráskódú eszközök ugyanis lehetővé teszik a már meglévő fejlesztői környezet testreszabását, az adott dokumentum vagy forráscsoport sajátosságaihoz való igazítását.

A szerzők először részletesen számba veszik a kódoláshoz rendelkezésre álló eszközöket. A legelső ilyen a *Text Encoding Initiative* (TEI) nevű szabvány, amely a digitális bölcsészet (*digital humanities*) igényeinek megfelelően szövegek digitalizálására szakosodott, az XML leírónyelv eszköztárát alkalmazva, továbbá számos lehetőség van a szöveges tartalom és a dokumentum digitális képének egymáshoz kapcsolására is. A TEI-szabványt használja például az *Editions en ligne de l'École des chartes*, vagy a *Digital Monumenta Germaniae Historica* is. Fontos tudni azonban, hogy a TEI-t első sorban narratív szövegek feldolgozására szánták, így oklevelek digitalizálására csak mérsékelten alkalmazható. Erre szolgál a *Charters Encoding Initiative* (CEI), amely lényegében véve a TEI oklevelekre specializált változata, külön az oklevelek általános jellemzőinek (például oklevélrészek) leírását lehetővé tévő elemkészlettel.

A CEI-t használja például a Monumenta Germaniae Historica egyik alprojektje, a *Constitutiones et acta publica imperatorum et regorum 1357–1378*, vagy a *Monasterium* is.

A kódolás után a következő állomás a vizuális megjelenítés (amennyiben rendelkezünk a dokumentum digitális képével), erre a szerzők az *Edition Visualization Technology* (EVT) szoftvert javasolják, amelyet a *Vercelli Book Digitale* projekt keretében fejlesztettek ki és amelynek béta verziója nyilvánosan is elérhető (<http://vbd.humnet.unipi.it/beta/>).

Ezek után következik a kutatás számára legmegfelelőbb környezet kialakítása. Erre a szerzők szerint a legmegfelelőbb egy XML-alapú adatbázis (ún. natív XML-adatbázis), amelyre a számos kereskedelmi forgalomban kapható, illetve nyílt forráskódú lehetőség közül a szerzők mindenekelőtt a nyílt forráskódú XTF illetve eXist-db platformokat ajánlják, ezeket részletesen ismertetik is. A megfelelő adatbázis mellett fontos a metaadatok megfelelő kezelése is, amelyre a svájci *eCodices* által alkalmazott megoldás az egyik legjobb példa. Minden technikai részletkérdésen túl természetesen a kialakított kutatási környezet elsődleges célja, hogy felhasználóbarát legyen. Összességében a tanulmány különösen jó kiindulópont lehet azok számára, akik önállóan szeretnék létrehozni egy adatbázist az általuk vizsgált forrás, vagy forráscsoport számítógépes feldolgozására.

Gunter Vasold írásában (75–88.) lényegében továbbgondolja a Benoit-Michel Tock által felvetett gondolatot a digitálisan megjelenő „folyamatos” kritikai kiadások készítéséről. Az alapvető ellentét, véli Vasold, a szemléletben rejlik. A kritikai kiadás a számunkra megszokott értelemben egy befejezett, kész munka (egyetlen, vagy csak kevés szerkesztővel), míg Vasold szerint a folytatólagos kritikai kiadást egy állandóan bővülő folyamatként érdemes felfognunk. Bár egy ilyen vállalkozás elsőre szinte kivitelezhetetlennek tűnik, nem árt megfontolnunk egy ilyen digitális kritikai kiadás előnyeit. Míg a papíralapon megjelenő kritikai kiadás egy idő után óhatatlanul elavul, addig egy állandóan alakuló kritikai kiadásba éppen a befejezetlensége miatt folyamatosan bele lehetne foglalni a forrásra – vagy a forrás által rögzített eseményekre – vonatkozó újabb szakirodalmi megállapításokat, illetve javítani az esetlegesen előforduló hibás olvasatokat. Egy folyamatos kiadás esetében a munkában résztvevők köre is bővíthet, a szerkesztőgárda mellett az egyes szakmabeliek éppúgy tehetnek javaslatokat. Kétségtelen, hogy egy ilyen irányú bővítés aggályos lehet, technikailag azonban, az egyes részfolyamatok szigorú felügyeletével (ki, mikor, mit, miről mire módosított) megoldhatónak tűnik a probléma. Szintén technikai szempontból lenne fontos a verziószámozás az egyes változatok világos nyomon követésére. Lényeges, hogy egy ilyen folyamatos alakuló digitális kritikai kiadás nem zárná ki teljesen a hagyományos kritikai kiadások megjelenését, azok azonban egyfajta „pillanatképeit” képeznek csak a teljes folyamatnak, amely ebből a szempontból a papíralapú javított újrakiadásokkal szemben idő- és költség-hatékonyabbnak is bizonyulhat.

A második fejezet első írása, *Daniel Piñol Alabart* dolgozata (99–107.) az ARQUIBANC projekt bemutatását tűzte ki célul, amely két vállalkozást, egy államit és egy egyetemit fog össze. (A projekt a Mediterráneum számos területén elterjedt üllőládáról kapta a nevét, amelyben régen a ruhaneműk mellett a családi iratokat is őrizték.) Az ARQUIBANC egy sajátos helyzetnek köszönheti létét. Katalóniában ugyanis a mai napig számos maradvány értékű irat

magánkézben van (jobb esetben nyilvános levéltárban elhelyezve), középkoriak éppúgy, mint az újkorban keletkezett dokumentumok, ezek pontos mennyisége ráadásul még nincs megnyugtatóan tisztázva. Mindezek alapján a projektnek tehát négy fő célkitűzése van: 1. a magánlevéltárak felkutatása, 2. hozzáférés az iratanyaghoz, 3. kialakítani a levéltári rendszert (amennyiben szükséges), 4. a magánlevéltári anyagot a tudományos közösség rendelkezésére bocsátani. Szerencsésebb esetben az iratórzkok maguk keresik meg a kutatócsoportot (mint például a Barcelonától nem messze fekvő egykori Eramprunya báróság 14–15. századi oklevélgyűjteményével is történt, amelynek kritikai kiadása az iratórzk támogatásával nyomtatásban is megjelent), máskor azonban a kutatóknak maguknak kell a magánlevéltárakban őrzött iratok nyomába eredni.

A hozzáférés és a rendszerezés után következik az anyag közzététele, amelynek fő eszköze természetesen a digitalizálás. A digitalizált iratokat két formában tárolják: egy őrzési célra szánt példányt TIFF formátumban, és egy kutatásra, adatbázisban való megjelenítésre készült példányt JPG-ben. Az adatbázisban az iratok leírása a nemzetközileg is elismert ISAD(G) szabvány szerint történik. Azonban a digitalizálás elsődleges célja az ARQUIBANC kutatói szerint (az elektronikus iratok bizonytalan jövője miatt) nem a hosszú távú megőrzés, hanem a széles körben való publikáció, ezáltal a katalán történelem kevéssé, vagy egyáltalán nem ismert részeinek feltárása, illetve az oktatási célú használat, elsősorban a paleográfiai és oklevéltani stúdiumok számára. Sajnálatos módon az ARQUIBANC működése 2011 óta látszólag szünetel, legalábbis a projekt különböző online felületein azóta nem jelent meg újabb információ.

A fejezet második írása *Antonella Ghignoli* tollából (109–121.) a szintén még folyamatban lévő Italia Regia projektet ismerteti. A kétezres évek elején francia, olasz és német összefogással megindult, 2009 óta (a nemzetközi összetételt megtartva) az Istituto storico italiano per il medio evo égisze alatt működő vállalkozás célja az itáliai kedvezményezetttek részére kelt összes 8–11. századi császári vagy királyi oklevél feldolgozása, elsősorban paleográfiai, oklevéltani és prozopográfiai szempontból. Ennek megfelelően minden oklevélről a lehető legteljesebb leírás készül, a tartalmi kivonaton túl az oklevélhez bármilyen módon köthető személyek azonosításával és az irat részletes paleográfiai leírásával. Mindehhez járul a bibliográfiai leírás az oklevél kiadásának adataival (ha van), illetve az azonosítható személyekre vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokkal.

Felhasználói szempontból az adatbázis két (virtuális) részre osztható. A csak közreműködők számára elérhető belső felület az adatbázis aktuális állapotát tükrözi, míg a külső, publikus adatbázishoz bárki hozzáférhet az interneten keresztül. Ez utóbbiban lehetőség van georeferált illetve összetett keresésre. Azonban fontos különbség, hogy jogi megfontolások miatt az egyes oklevelekről készült digitális felvételek külső felhasználók számára egyelőre nem érhetőek el. Ugyanezen okokból a jelen állás szerint egyébként teljes egészében feldolgozott Etruria provincia anyaga is csak részben kutatható a publikus felületről. Természetesen a projekt jövőbeli céljai között szerepel az ideiglenes korlátozások megszüntetése és a teljes anyag publikussá tétele.

Alekszandr Ivanovs és *Alekszej Varfolomejev* tanulmánya (149–167.) egy aktuális, még alakulóban lévő területtel, a szemantikus publikációval foglalkozik, a digitális oklevéltan keretein belül

mozogva. (Például egy tudományos cikk szemantikus publikációjának minősül, ha a kulcsszavak mellett a számítógépek számára is értelmezhető, kereshető formában tartalmazza az adott tanulmány tartalmi, logikai állításait is, amely nagyban növeli a bennük való keresés hatékonyságát. Az okleveles anyagra vetítve mindez elsősorban az egyes oklevelek közötti kapcsolódásokat jelenti.)

A szerzők kísérleti jelleggel egy konkrét forráscsoporton, a Lett Állami Történeli Levéltár „Moscovitica – Ruthenica” iratanyagának hat óorosz nyelvű oklevélén mutatják be az okleveles anyag szemantikus publikációjával kapcsolatos technikai-módszertani kérdéseket. Az oklevelek különböző mértékben kapcsolódnak egymáshoz, de mindegyikben közös, hogy a Riga és Szmolenszk közötti 13. századi kapcsolatokra vonatkozóan szolgálnak információkkal. Az anyag jellegénél fogva fontos szempont, hogy az feldolgozás alapján szolgáló TEI/CEI lehetőséget biztosít a maitól eltérő korai cirill ábécé helyes megjelenítésére, ugyanakkor egyidejűleg a modern szóalak tárolására is, amely nagyban megkönnyíti a tartalmi keresést. A szerzők a másutt már alkalmazott eseményközpontú ontológia (vagyis az adott területhez kapcsolódó fogalmak és az azok közötti kapcsolat modellezése) helyett egy dokumentumközpontú ontológiát javasolnak és alkalmaznak, amely elsősorban a kapcsolódó iratokra, személyekre, történelmi eseményekre koncentrálnak és az igazolható történelmi tények mellett a feltételezéseknek is teret ad (például egy közelebről datálatlan, 1284–1297 között kelt rigai érseki oklevél esetében az oklevél kiállítójaként három János nevű érsek is szóba jöhet). A kiválasztott ontológia leírásához a szerzők a bevett, de időigényes RDF és OWL szabványok helyett a *Semantic MediaWiki* modellt használták, amely igény esetén RDF-be is konvertálható. A szabvány meglévő hiányosságát – miszerint a leírás nem adja vissza elég jól az adott irat tartalmát – a szerzőpáros kontrollált természetes nyelv (természetes nyelvi alapokon nyugvó, de nyelvi eszköztárát tekintve szabályozott, így számítógép számára is értelmezhető, emberi oldalról ugyanakkor a programnyelveknél egyszerűbb formanyelv), jelen esetben az *Attempto Controlled English* (ACE) alkalmazásával látja pótolhatóknak.

A harmadik szekció első tanulmánya *Els De Paermentier* írása (169–185.), amelyben az 1191–1244 között a mai Belgium és Észak-Franciaország területén kelt okleveleket elemzi, elsősorban kvantitatív megközelítésben. Az általa végzett kutatás alapja az 1970-es évek óta készülő *Diplomata Belgica* adatbázis, amely jelenleg közel 30 ezer, teljes szövegében elérhető oklevelet tartalmaz 1250-ig bezárólag. (Az adatbázis, amelynek offline változatát a szerző röviden ismerteti, 2015 novembere óta az interneten is elérhető a www.diplomata-belgica.be címen.) De Paermentier elsősorban Flandria és Hainaut grófjai által kiadott oklevelekre koncentrálnak, ahogy ő fogalmaz, mennyiségi szempontból: három lépcsős módszerrel olyan jellemző kifejezéseket, szókapcsolatokat keres – elsősorban a *dispositiō*ban, de más, formulárisabb oklevélrészekben is –, amelyek kizárólag vagy szinte teljes mértékben a grófi kancellária által kiállított oklevelekre jellemzőek. A grófi oklevelek ilyen alapú elkülönítése, az okleveleken belül megfigyelhető tendenciák nyomon követésének lényege abban rejlik, hogy az oklevelekben alkalmazott formulák, vagy akár oklevélrészek változásai sokszor köthetőek a kancellárián belüli személyi változásokhoz, az oklevéltani elemzés tehát elősegíti a kancelláriai működés alaposabb megismerését.

A fejezeten belül a harmadik *Gelila Tilahun*, *Michael Gervers* és *Andrey Feuerverger* írása (211–224.), amely datálatlan középkori

angliai magánoklevelek statisztikai alapú kormeghatározásának bemutatására tesz kísérletet. A kutatás alapját a Torontói Egyetemen működő DEEDS (*Documents of Early England Data Set*) adatbázis képezte, amely az 1066–1307 közötti időszakból tartalmaz mintegy tízezer datált oklevelet. A kormeghatározáshoz két módszert alkalmaztak. Az első az ún. „távolság alapú” módszer, amely statisztikai alapon (súlyszámok meghatározásával) számította ki a legvalószínűbb dátumot azon elv alapján, hogy egy datálatlan dokumentum a hozzá szóhasználatban, nyelvezetében leginkább hasonló dokumentumhoz áll a legközelebb (leegyszerűsítve egy tetszőleges internetes keresés ugyanezen az elven működik).

A kutatás során alkalmazott másik módszer a maximális gyakoriság alapján való kormeghatározás. Ennek alapját bizonyos – nem túlságosan általános, vagy az oklevelezésben hosszú időn keresztül gyakran használt – kifejezések alkották, amelyek előfordulási gyakorisága alapján állapítja meg a program a datálatlan oklevél legvalószínűbb keletkezési időpontját, az eredményt egy gyakorisági görbén is megjelenítve. A tesztelés során két módszer közül az utóbbi pontosabbnak bizonyult, a DEEDS jelenleg is ezt használja. A módszer nem csak kontextus nélküli, datálatlan oklevelek datálására alkalmas, de jól használható kifejezések időbeli változásának nyomon követésére vagy az egyes kiállítók közötti kapcsolatok feltérképezésére is.

A kötet záró tanulmánya, *Jonathan Jarrett* cikke (291–302.) bizonyos szempontból rendhagyó a kötetben található többi íráshoz képest. A szerző a komplex informatikai rendszerekben rejlő módszertani veszélyekre figyelmeztet, inkább az egyszerűbb, kevésbé jól strukturált – már-már minimalista – adatbázisok mellett érvelve. Teszi mindezt személyes tapasztalatok alapján, amelyeket a késő Karoling-kori Katalónia társadalmi-politikai kapcsolati rendszerének a kétezres évek elejétől folytatott feltérképezése során szerzett. Az adatbázis, komolyabb programozói előképzettség nélkül, a kezdeti időkben a mainál szerényebb informatikai lehetőségekkel bíró környezetben, Microsoft Wordben készült el, kereszthivatkozásokkal kötve össze a kapcsolódó adatokat. Egy ilyen adatbázis ugyan nem felel meg mindenben a mai kor követelményeinek, a modernizálás ellen azonban módszertani megfontolások is szóltak. Így ugyanis, érvel Jarrett, a kutató hamarabb felfigyelhet bizonyos problémákra, amelyek egy összetettebb, modern adatbázisban esetleg rejtve maradnának. Jellemzően ilyen az oklevelekben szereplő egyes személyek azonosítása, amely számos esetben a rendelkezésre álló kevés információ hiányában bizonytalan lehet. A szerző mindezek alapján figyelmeztet a digitális feldolgozás során az „emberi tér” megőrzésére, vagyis hogy a kutatóknak minél nagyobb tere legyen a források értelmezésére, annak során bizonyos döntések meghozatalára, történeljé ez bár az adatbázis összetettségének (vagy szélsőséges esetben kezelhetőségének) rovására.

A kötet függeléként tartalmazza még a tanulmányok többnyelvű absztraktjait (303–320.), az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó színes mellékleteket (321–336.) valamint a fontosabb informatikai vagy más tudományterülethez kapcsolódó fogalmak magyarázatát (337–344.) és végül a szerzők rövid ismertetését (344–347.)

Végigtekintve a kötet tanulmányain, a szerkesztők által is említett főbb kérdések mellett a téma már-már zavarba ejtő sokszínűsége is kitűnik, akár a kutatás lehetséges irányairól, akár az alkalmazott technológiákról van szó (jó példa lehet erre Gunter Vasold már-már merész javaslata, vagy Luciana Duranti itt nem ismertett

írása a digitális oklevéltan és a digitális kriminalisztika lehetséges együttműködéséről). A téma tehát meglehetősen sokrétű, ráadásul bizonyos szempontból határterületről van szó, így nem biztos, hogy szélesebb körű érdeklődésre tarthat számot. Ugyanakkor épp emiatt jó viszonyítási és kiindulási pontként szolgálhat mindazok számára, akik számítógépes megoldásokat szeretnének használni saját kutatásaikban. Részben a digitális oklevéltan kutatottságából, részben a forrásadottságokból fakadóan a kötetben közölt írások döntő többsége nyugat-európai témát dolgoz fel – Kelet-Közép-Európával mindössze két tanulmány foglalkozik – az utóbbi évek hazai digitalizálási és adatbázisépítési eredményei alapján azonban csak remélni tudjuk, hogy a soron következő kötetben ilyen irányú magyarországi kutatásokról is olvashatunk majd.

Kálmán Dániel

Reisz T. Csaba: Róth Miksa címeres üvegablakai a Bécsi kapu téri levéltári palotában. Magyar Levéltárosok Egyesülete – Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2015. Tervezőszerkesztő: Spolarich Miklós; a fotókat készítette Czikkelyné Nagy Erika. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 15.) 80 p. (ISBN 978-615-5622-00-7)

Az igényes kivitelezésű képeskönyv témája személyes szakmai életutamat két fontos pillérét köti össze: Klebelsberg Kunót és Róth Miksát. Magam egy időben igazgatója lehettem Klebelsberg távlatos intézményei egyikének, a bécsi Collegium Hungaricumnak, utóbb pedig Róth Miksa monográfusaként és emlékházának igazgatójaként tevékenykedem. Így aligha kell bizonygatnom, hogy mennyi várákokozással és örömteli izgalommal vettem a kezembe e kis kötetet. Egyrészt azért, mert tudtam, hogy a könyv egy több évtizedes rejtély sikeres megoldását tárja az olvasók elé. Másrészt a szerző, a kiváló levéltári szakember nem csupán arra a kérdésre válaszol, hogy ki készítette és hová lettek a Levéltár épületében a Róth-műhely által kivitelezett címeres ablakok eredeti tervei, hanem ennél sokkal szélesebb perspektívába helyezte sikeres kutatását.

Reisz T. Csaba könyvének elején ismerteti Róth Miksa családtörténetének legfontosabb pontjait. De nem csupán ismerteti, hanem hazai és külföldi forrásokból merített új adatokkal lényeges pontokon ki is egészíti azt. Ha valahol, akkor itt a levéltárban köztudott, hogy minden családtörténet cseppben a tenger: szilánkokból áll, mégis plasztikus képet nyújt a történelmünkről. A könyv bizonyítja, hogy ez mennyire igaz a Róth családtörténetre is.

Roth Sámuel, Miksa nagyapja Szendrőn élt, a Csáky grófok birtokán üvegeskedett. A zsidók szabad letelepedését, kereskedelmi és gyáralapítási jogát biztosító 1840. évi XXIX. tc. hatálybalépése után azonban Pestre költözött, hogy itt folytassa mesterségét. Csak-hogy a Pesti Üvegescéh nem fogadta tárt karokkal a konkurenseket: a Fővárosi Levéltárban fennmaradt számadások szerint évekig rendszeres díjat fizettek a városi zsandároknak, hogy a „zsidó kontárt” zárják tömlőbe, árúját törjék össze és feleségét pofozzák meg. Igaz, a Helytartótanács két-három nap után mindig elrendelte Roth Sámuel és más, „kontárnak” nyilvánított személy szabadon bocsátását, de valljuk be, különösen erős elszántság kellett ahhoz, hogy valaki a sok éven át tartó vegzálások ellenére kitartson amellett, hogy ő Pesten akar szabad üvegesmesterként dolgozni. Sámuel ezt nem is érthette meg, azonban fiát, Zsigmondot éppoly kemény fából faragták, mint az apját. Küzdött, perelt, egyezkedett, mire 19 évvel

Pestre településük után elérte, hogy ő legyen az egyesült üvegescéh utolsó céhmestere. Zsigmond sikeres vállalkozó lett: a régi Múcsarnokba készített színes üvegablakaiért Ferenc Józseftől részesült legfelső elismerésben. A Vasudvarnak, a régi Nemzeti Színháznak, a Duna-parti Várháznak vagy épp a Nyugati pályaudvarnak volt az üveg szállítója, közben pedig a Sugár úti palotákba, iparkiallításokra festett üvegablakokat. Dúsgazdag volt, Ybl Miklóssal építtette házait, nagy összegekkel támogatta az evangélikus és a zsidó fiúárvaházat, mígnem a „nagy krach” következtében csődbe nem ment 1876-ban, s onnantól élete végéig mint „vagyonbukott Roth Zsigmond” szerepelt, s a korábban oly bőkezűen támogatott fiúárvaház biztosított neki két szobát utolsó éveiben. Zsigmondnak és feleségének, Duller Máriának hét gyermeke született: három fiú, akik mind művészek lettek, három lányának pedig a fiai lettek művészek: ki itt-hon, ki Amerikában.

Azt még mindenki tudja, hogy Miksa üvegfestő lett. De sokaknak fog meglepetést okozni, ha olvassák, hogy Róth Manó nem a „Rákosi-konteó” része, hanem Miksa öccsének neve, aki bátyjához hasonlóan maga is üvegfestő volt, s a szegedi Új-Zsinagógától a Lechner-féle pozsonyi Kék templomig vagy épp a Gellért fürdőig számtalan helyre készített festett ablakokat. Kisebbségi öccsük, Kálmán pedig vándorszínész lett, majd darabokat írt és rendezett, végül társszerkesztője volt a Schöpflin-féle Színművészeti lexikonnak. S hogy Zsigmond lányainak gyermekei közül is említsünk valakit: Elek Artúr, irodalmár, a Nyugat szerkesztője volt az első számtól az utolsóig, akit Fenyő Miksa visszaemlékezéseiben „a legtisztább ember”-nek nevezett maguk közül.

Az életrajzok ismertetésekor Reisz T. Csaba szerényen és adolyva javítja ki a Róth családtörténeti szakirodalomban szereplő (Roth Manónál egy esetben hozzám is kötődő, hiszen a házasságkötéséről nem volt tudomásom) tévedéseket, von be a kutatásba eddig figyelembe nem vett hazai és nemzetközi adatbázisokat. Roth Manó esetében például közli a feleség nevét és az esküvő idejét is. Mindez azonban csupán bevezető a könyv valódi témájához, a levéltár címeres üvegablakainak történetéhez. Ám mielőtt erre rátérne, még sorra veszi, hogy Klebelsberg megbízásából Róth Miksa milyen díszítő- és tervezőmunkákat végzett az új levéltár épületében.

Reisz T. Csabánál olvashatjuk, hogy Róth Miksát Klebelsberg először mint a közös koncepció egyik kidolgozóját, egyfajta művészeti tanácsadót, majd pedig mint a különböző pályázatok zsűritagját vont be a munkába. Először szó se volt üvegablakokról, hiszen az irritálóan drága lett volna a Trianont követő időszak gazdasági nehézségei közepette. Klebelsberg azonban munkát, pénzt akart juttatni mások mellett az általa kedvelt s ekkor komolyan szűkös Róthnak, ezért kitalálták, hogy a falak díszítőfestésével bízzák meg az idősebb mestert. Először egyetemi épületekre kellett díszítőfestésterveket kidolgoznia. Utána klinikákra. Sorra jött Debrecen, Pécs, Budapest, később Szeged. Majd pedig a levéltár épülete kapcsán átfogóbb tervezői feladatokkal bízták meg. Róth bútorokat, csillárt, fűtőtestborítást, szőnyegeket tervezett a levéltárba, s nem utolsósorban a díszítőfestést, miután Klebelsberg nem találta sikeresnek az erre korábban kiírt pályázatot.

1925. augusztus 6-án Klebelsberg a következő tartalmú levelet küldte Róthnak: „Ismeretes Művész úr előtt az Országos Levéltár belső helyiségeinek művészi kiképzésére irányuló szándékom. Ismerve Művész úrnak az ügy iránt tanúsított érdeklődését, a Művész úrnak e munkálatoknál már eddigel is kifejtett szíves

közreműködése alapján felkérem Művész urat az Országos Levéltár tanácssterme, első emeleti előcsarnoka (lovagterem), a lépcsőház, a kapubejárat és a földszinti előcsarnok dekoratív kifestésének megtervezésével, kérve Művész urat, szíveskedjék a kifestési tervzetet pontos, mindenre kiterjedő részletezéssel kidolgozni, hogy az annak alapján valamely vállalkozónak munkába kiadható legyen.

A közelebbiek tekintetében szíveskedjék Művész úr Dudits messterrel érintkezésbe lépni.” Róth Miksa végül nemcsak a tervezési, hanem a kivitelezési feladatokat is elvégezte.

A következő évben Klebelsberg a Pesti Napló 1926. január 31-i számának 6. oldalán „Monumentális műalkotások nehéz időkben” című cikkében így fogalmazta meg, hogy mit tesz és miért: „Végre most abba a helyzetbe jutottam – írja – hogy a magyar művészet külföldi expanziójának támogatásán kívül már nagyobb feladatokat is adhatok művészeinknek. Ehhez két vezérgondolatot tartok szem előtt. Elsősorban a kultusztárca nagy építkezései képzőművészeti dísz nyerjenek, továbbá (...) minden irányzat, a konzervatív épp úgy, mint a modern, szóhoz jusson. (...) A kultusztárca legnagyobb építkezése a debreceni egyetem, ahová (...) a klinikák, előadótermek egy-egy nagy falsíkjára is képeket tervezünk. Nagyobb szabású díszítés folyik az Országos Levéltárban is. (...) A lovagterem számára Róth Miksa az egész díszítéssel összhangban álló színyt rajzol, melyeket az Iparművészeti Főiskola gödöllői műhelye fog megszőni. Ez év őszére mindennel elkészülünk.” Ez utóbbi állítás utólag túl optimistának bizonyult.

Róth folyamatosan és kitűnően együtt dolgozott Dudits Andorral, akit valószínűleg ugyancsak Klebelsberg választott ki a levéltári faliképciklus elkészítésével. A levéltár belső díszítési munkálatai 1929-ben fejeződtek be. 1928 őszén azonban Csánki Dezső főigazgató arra kérte Klebelsbergét, hogy engedélyezze, hogy az ablakokra az ezeréves Magyarország városainak címere festett üvegtábla formájában kerüljön föl. Nem sokkal később Róth Miksa is benyújtotta javaslatát 27 darab nagyméretű üvegfestmény elkészítésére, ami összesen 59 címet tartalmazott. A címerek elhelyezését Csánki úgy javasolta megoldani, hogy „a lépcsőház falán levő történelmi falfestmények tárgyaival lehetőleg összefüggésben legyenek.”

Természetesen senki nem gondolta és gondolhatja ma sem, hogy akár Róth Miksa, akár műhelyének munkatársai rendkívül kifinomult heraldikai ismeretekkel rendelkeztek volna. Nyilvánvalóan a címereket valakinek meg kellett terveznie – olyan személynek, akinek ehhez kellő ismerete és affinitása van. Reisz T. Csaba munkájának rendkívüli érdeme, hogy pontosan feltárja, hogy ki volt ez a személy. Breth Béla kapta meg Csánkitól a megbízást a címerek megfestésére. A mai világban különösen csenghet a megbízás módja: Breth Béla 1925 augusztusában legalább ideiglenes jellegű okiratmásoló állásért folyamodott Csánki Dezsőhöz, mivel 30 hónapja volt állás és jövedelem nélkül. Csupán egy évvel később tudtak neki munkát biztosítani, majd pedig 1928 októberében megbízták a címerek megrajzolásával. Breth e hónap utolsó napján már 19 címertervet átadott Mályusz Elemérnek, aki a rajzokat szakmailag ellenőrizte. Az utolsó címerterv 1929. április 22-re készült el. Róth Miksa még előző év november 7-én 29 600 pengős árajánlatot adott, majd pedig több tételben megkapta a címerterveket, amiket 1929. október 11-én visszajuttatott a levéltárba.

Breth Béla 59 település címerrajzát készítette el, ezek alapján készültek a Róth-műhelyben az üvegfestmények. A levéltárban nem kevés történelmi vihar után 53 település címere még ma is

látható. Reisz T. Csaba felsorolásából ismerjük a hiányzó településeket is: Jászberény, Nyíregyháza, Vác és Varasd, amik címerét a Róth-műhely minden valószínűség szerint üvegre festette, hiszen kiviteli tervük fennmaradt. Szabadka, Késmárk és Zólyom címerét viszont csak Breth terveiből ismerjük, azokról sem az üvegfestmény, sem a Róth-műhely munkarajza nem maradt fenn mai tudásunk szerint.

A Breth-féle címerrajzok tárolási helye a legutóbbi időkig ismeretlen volt. A levéltár sokáig Róth Miksa örökösénél kereste azokat. Tudomásom van róla, hogy már a hetvenes években küldtek Róth Amáliának, Miksa lányának érdeklődő levelet arról, hogy esetleg nála, otthon megvannak-e a címerek tervrajzai? Reisz T. Csaba egy különös félreértésre is fényt derít: ugyan 1981-ben a levéltárba jutottak a Róth-műterem címerrajzai – csak hogy ezek minden valószínűség szerint csak műhelyrajzok, tervrajzok voltak, amik a kivitelhez és a pontos színezéshez nyújtottak segítséget. Sokáig azt gondoltuk, hogy ezek voltak a levéltár által annak idején átadott tervek – azonban Reisz T. Csaba kutatásai óta tudjuk, hogy ez téves feltételezés volt. Szinte meseszerű fordulattal ért véget ért a címertervek felkutatása. Reisz T. Csaba észrevette, hogy amennyiben Róth Miksa 1929-ben, dokumentáltan visszaadta a terveket a levéltárnak, s ezeket 1934-ben be is sorolták egy már létező, 30 darabot tartalmazó gyűjteménybe – akkor az 1981-ben szerzeményezett anyag talán mégse az eredeti terveket tartalmazza?

Idézem a szerzőt, aki felismerése kapcsán emberileg, szakmailag fontos dolgot fogalmaz meg, amit ugyan kézzelfoghatónak tartunk, mégse élünk vele elég gyakran:

„Az ilyen keresések bizonyítják az emlékezet és a szóbeliség jelentőségét, azt, hogy a levéltárban hosszú évtizedekig dolgozó munkatársak voltak és vannak. A kereséshez tanácsot kértem az Országos Levéltár egyik legtapasztaltabb munkatársától, Trostovszky Gabriella főlevéltáros asszonytól, aki a hozzáértését és segítőkészségét oly sokszor bizonyította már. Most sem volt más képp: nemcsak a pontos jelzetet (R 64. 11/c tétel), de a pontos helyet is megadta: »raktár, alsó szint, második traktus, jobbra az utolsó fal«. Az iratanyag azonban nem 1934-től pihen különböző, de jól nyilvántartott helyeken. Az anyag egy »Herzog-hagyaték« feliratú palliumban került Trostovszky Gabriella kezébe a levéltári múzeum leltározatlan anyagában, ahonnan kiemelte és átadta a gyűjteményeket kezelő főosztálynak, ahol mint ismeretlen provenienciájú anyagot vették állományba a 31–89. sorszámot viselő címerrajzokat.” Így tehát megoldódott egy évtizedes rejtély és léptünk egyet a rend felé. Ám a szerző könyvében nem csupán egy (fontos és tanulságos) történetet mesél el, hanem kiváló, részletes, adatolt és számos új vonatkozást tartalmazó tanulmányt tesz közzé.

Zárásul gondoljunk vissza még egyszer az alkotókra: gróf Klebelsberg Kunó elégedett és büszke volt a levéltárra. Duditsnak, Róthnak és akik részt vettek a munkában igyekezett újabb megbízásokat, tagságokat, kitüntetések szerezni. Javaslatára 1925. május 8-án Róth Miksát a Benczúr Társaság rendes tagjává választották, akit erről az elnök, Dudits Andor értesített. A következő évben ugyancsak Klebelsberg javaslatára Dudits Andort, Róth Miksát és Ligeti Miklóst bízták meg a Velencei Biennálé magyar részvételének szervezésével. 1928. január 16-án Klebelsberg kinevezte Róthot a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács tagjává. 1931. május 7-én Klebelsberg Kunó Róth Miksa jelenlétében ezt mondja az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának II. cikluskezdő teljes ülésén: „Levéltárunk ezeréves történelmünk nyolc századának

írott emlékeit őrzi. Gondolatátársulás révén tehát éppen e levéltár csarnokai voltak alkalmasak arra, hogy emeletenként, korszakról korszakra haladva, képsorozattal mutassuk be művelődésünk történeti fejlődését, ennek kimagasló mozzanatait. Így jött létre 1924-től 29-ig Dudits Andor freskóciklusa, amelynek költségeihez József királyi herceg és Esterházy Pál herceg, meg közgazdasági életünk egy magát megnevezni nem kívánó tagja is hozzájárult. Dudits mester freskosorozatát Róth Miksa iparművész faldíszei és a történeti Magyarország városainak címereit ábrázoló üvegfestményei egészítik ki.”

Tudjuk, ezután Klebelsbergnek már meg vannak számlálva előbb politikusi, miniszteri napjai, majd az életéé is. S mivel én mégis csak Róth Miksa monográfusa vagyok, hadd idézzek fel egy eddig még nem publikált kis történetet, ami kapcsolódik a mai könyvhöz, annak szereplőjéhez. Róth Miksa 1943-ban megírta visszaemlékezéseinek utolsó kötetét, majd a kézirat nyomdába adása után úgy gondolta, hogy még egy történetet le kellene írnia gróf Klebelsberg Kunóról is, amit ugyan „Pótlás a 75. oldalhoz” címmel kéziratban meg is tett – de soha nem jelent meg:

„Ferencz József halotti maszkjának a Nemzeti Múzeumban történt ünnepélyes átadásával kapcsolatos ünnepek alkalmi díszítésének megtervezésével gróf Klebelsberg Kunó engem bízott meg. Amidőn ennek a megbízatásnak eleget tettem, a díszítés céljaira négy nagyméretű, fafaragású, gazdagon aranyozott, diszes kandelábert terveztem, de ennek költségére az ünnepély céljaira előirányzott összeg nem nyújtott már fedezetet. Ekkor gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterhez fordultam azzal a javaslattal, hogy bár az ünnepség előirányzatába a kandeláberek elkészítésének költségei nem illeszthetők be, de tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a mi állami temetéseinknek funerális díszítése már igen elavult és korszerűtlen, ezzel a négy kandeláberrel meg lehetne vetni az alapját egy modernebb szellemű, művészibb temetkezési hagyománynak. E javaslatomat gróf Klebelsberg Kunó megértéssel, kedvően fogadta és felhatalmazott engem arra, hogy a kandeláberek kivitelét megrendeljem. (...) a sors kiszámíthatatlan tragikuma úgy hozta magával, hogy az első állami temetés, amelyen a kandeláberek szerepeltek – gróf Klebelsberg Kunó temetése volt.”

Ekkor azonban (oly sok más nagyszerű mű mellett) már készen állt a levéltár – Klebelsberg, Dudits és Róth talán legnagyobb közös műve. Bízunk benne, hogy az épület és az intézmény még nagyon sokáig betölti hivatását, megőrzi értékeit és értékeinket. S emellett olyan kiváló kiadványokat is megjelentet majd, mint Reisz T. Csaba könyve a levéltári palota festett üveglakairól.

Fényi Tibor

WOCH. Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy. (WOCH. A pozsonyi regionális történelem és genealógia évkönyve: 2013, 2014, 2015.) ISBN: 978-80-971577-0-8.

Jelen ismertetés néhány szempontból rendhagyónak mondható. Egyrészt inkább személyes hangvételű, másrészt a bemutatott munka nem monográfia, tanulmánykötet vagy forrásközlés, hanem egy évkönyv eddigi három füzeté. Tanárom és – ha megengedhetem magamnak, hogy így nevezem – kollégám, Frederik Federmayer, a Pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészka Levéltáros Szak és Történeti Segédtudományok Tanszékének (Univerzita Komenského v

Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archívničtva a pomocných vied historických) docense kérésére fogtam tollat. Benne pár éve megfogalmazódott még a gondolat, hogy jó lenne egy olyan szakfolyóirat, melyben Pozsony és környékének (ez alatt ez egykori Pozsony megye területe értendő) történetét bemutató tanulmányok jelennének meg. Tervét tettek is követték. Így jött létre a WOCH, melynek 2013 őszén jelent meg az első száma, s azt már másik kettő követte. Nézzük az alapinformációkat.

Federmayer nemcsak a folyóirat szülőatyja, de főszerkesztője is. Rajta kívül a szerkesztőbizottság tagja még Juraj Šedivý (munkahelye mint Federmayeré), Peter Keresteš (*Štátny archív v Nitre*, Nyitrai Állami Levéltár), Ingrid Kušniráková (*Historický ústav Slovenskej akadémie vied*, Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet) és Maroš Mačuha (*Bratislavský okrásoklavci spolok*, Pozsonyi Városszépítő Egyesület = PVE). A folyóirat a PVE gondozásában évente jelenik meg, de a periodicitás a jövőben változhat. Nevét a történészek által (tévesen) első név szerint ismert pozsonyinak tartott, a 13. század közepén élő Wochnól kapta.¹

Mint minden szakfolyóirat gerincét, így a WOCH-ét is a tanulmányok (*Štúdie*) alkotják. Nem tartom célravezetőnek felsorolni az eddig megjelenteket, ezért csak a legfigyelemreméltóbbakat említem. Az írások többsége – nem meglepő módon – a regionális történelem, családtörténet, archontológia, prozopográfia és életrajzi portrék tárgykörébe tartozik. Ide sorolható Federmayer tanulmánya Heindl András pozsonyi gyógyszerészről és a pozsonyi humanista körökkel való kapcsolatáról (*Prešporský lekárnik Andrej Heindl [† 1610] a jeho príbuzenstvo. Genealogická sonda do humanistických kruhov v uhorskej metropole*, WOCH I. 36–51.), továbbá Egon Vedrödy az utolsó pozsonyi pénzverő mestert, Vedrödy Pált bemutató írása (*Pavol Vedrödy [† 1735]. Posledný bratislavský mincmajster a jeho rodina*, WOCH II. 6–25.), valamint Federmayer két további cikke, melyek más társszerzőkkel folytatott kutatásának eredményei. Zongor Zsigmond pozsonyi prépost (1655–1658) életét I. Kušnirákovával közösen ismerteti (*Žigmund Zongor [1580–1658]. Genealogicko-biografický portrét prešporského prepošta*, WOCH II. 26–39.), míg Nagy Róberttel és e sorok írójával a csallóközi Vajaszata faluból származó, de az újkorban főleg Pozsonyban tevékenykedő és élő, Vattay vagy Orbán vezetéknevet használó nemeseiket (*Komorský radca Lukáš Vattay, richtár Štefan Vattay, ich rodina v Prešporku a stredoveké predkovia na Žitnom ostrove*, WOCH III. 16–49.). Olyan családról van szó, mely a középkorban még megyei szinten is a társadalmi élet perifériáján mozgott, az újkorban azonban néhány kiemelkedő tagja szép karriert futott be. A szintén csallóközi származású Illésházyakkal és Esterházyakkal ugyan nem említhetők egy napon, ám a család így is kiváló példáját mutatja annak, miként lehetett a társadalmi ranglétrán felfelé menetelni. Nem feledkezhetek meg az ifjú szlovák történész, Peter Sedláček kitűnő írásáról sem, mely Andreas Czobelt mutatja be, aki Pozsony város követe volt 1443 és 1460 között (*Mestský posol Andrej Zobel v bratislavských službách v polovici 15. storočia*, WOCH I. 78–91.).

A felsoroltak mellett akadnak gazdaság- és művészettörténeti jellegű munkák is. Az előbbire Zuzana Francová a Mária Terézia-kori pozsonyi céhekről és mesterségekről írt összegzése (*Remeslá*

¹ Erről bővebben *Juraj Šedivý*: Woch, Forma, Pech a ďalší (takmer) neznámi najstarší Bratislavčania [Woch, Forma, Pech és a többi (szinte) ismeretlen pozsonyi]. WOCH I. 6–15.

a cechy v Bratislave v období vlády Márie Terézie, WOCH I. 62-77.), az utóbbira Jozef Tihányi A pozsonyi vár a Szlovák Nemzeti Múzeum Vöröskői Múzeumában őrzött portrékon c. (*Bratislavský hrad na portrétoch v SNM-MČK*, WOCH II. 48-51.) dolgozata említendő példaként. A címertannal foglalkozó munkák külön kategóriát képeznek, a *Címertani albumbólt* (*Z heraldického albumu*). Kiemelném, hogy nemcsak nemesi családok (*Federmayer*: „Velký” erb rodu Palugyay [A Palugyay család „nagy” címere], WOCH I. 92-101.), de pozsonyi polgárok (*Federmayer*: Richtár Michal Klee a heraldické znamenia v jeho rodine [Klee Mihály pozsonyi bíró és a címertani jelképek a családjában], WOCH II. 68-79.), sőt vár(uradalm)ak személyzetének címereit (*Federmayer*: Erby fuggеровských prefektov a kastelánov na hrade Červený Kameň (Biberspur) [A Fuggerek vöröskői prefektusainak és várnagyaiknak címerei], WOCH III. 74-104.) elemző - természetesen képekkel gazdagított - írások is helyet kapnak.

A második számtól jelenik meg a *Forrásanyagok* (*Materiály*) témakör. Ebben rövid forráselemzésekről, nem pedig forrásközlésekről van szó. Közülük leginkább említésre méltó talán Peter Prokop ismertetése Esterházy Károly titkárának, Joseph Carl Rosenbaumnak pozsonyi látogatásai során készített naplőbejegyzéseiről. (*Die Tagebuchnotizen des Joseph Carl Rosenbaum über seine Besuche in Pressburg in den Jahren 1802 bis 1816*, WOCH II. 62-66.). A könyvismertetések, a tanulmányok német nyelvű rövid összefoglalói, valamint a *Pozsonyi esték* (*Prešpurské večery*) előadássorozat - melyet a PVE a Balassi Intézettel (Pozsonyi Magyar Intézet) közösen szervez - előző évi programját listászerűen áttekintő jegyzéke az *Információk* (*Informácie*) kategóriába tartoznak.

A tanulmányok magas színvonalat képviselnek és döntő többségükben a történelemkutatásban eddig feldolgozatlan területeket vizsgálnak. Zömük rövid terjedelmű, de ez nem feltétlenül negatívum. Megjegyzem, a szerkesztőség szívesen közöl(ne) - szlovák szempontból - külföldi, így, magyarországi történészek munkáit is. Ezt remek kezdeményezésnek tartom, ezért a Woch témakörével foglalkozó magyar kollégákat arra biztatnám, ne habozzanak kutatási eredményeiket a szlovák közönséggel is megosztani.

A WOCH külleme - bár szakfolyóiratok esetében nem feltétlen elvárás - nagyon igényes, nem lehet rá panasz. Talán csak az róható fel, hogy a lábjegyzetek nem az egyes oldalak alá járnak tördeltek, hanem a tanulmányok végére, de ez ízlés kérdése. Viszont kifejezetten hiányolok egy összefoglaló, mely a témával foglalkozó, eddig megjelent szakirodalmat venné számba, ha ilyen viszonylag szűk tárgykört taglaló folyóirattal van dolgunk. Jó lenne egy *Bibliográfia* kategória is, melyben ezt fokozatosan - mert egyrésztől mindezt összegyűjteni időbe telik, másrésztől a munkák száma megállás nélkül növekszik - meg lehetne tenni.

Összességében elmondható, hogy a bemutató tárgyát képező folyóirat tartalmilag, és a kivitelezést tekintve is színvonalas, mindenféleképp megérdemli az olvasóközönség figyelmét. A megismeretesen, terjesztésen sokat kell dolgozni, ugyanis a WOCH még Szlovákiában is szinte ismeretlen. Nincs saját weboldala, így egyelőre a léte „szájhagyomány” útján terjed az olvasók körében. Cikketől nem várhatom el, hogy berobbantsa a folyóiratot a magyar köztudatba, de kezdetnek talán nem hiábavaló. Elérhetőség: Frederik Federmayer (fqdermay@stonline.sk); Maroš Mačuha (macuha@bos-bratislava.sk)

Csiba Balázs

